

MICHAEL HAAG

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Η πόλη της μνήμης

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΑΝΤΩΝΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

Η ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ ΤΗΣ ΜΝΗΜΗΣ

*Είπες· «Θα πάγω σ' άλλη γη, θα πάγω σ' άλλη θάλασσα.
Μια πόλις άλλη θα βρεθεί καλλίτερη από αυτή...*

*Καινούριους τόπους δεν θα βρεις, δεν θάβρεις άλλες θάλασσες.
Η πόλις θα σε ακολουθεί. Στους δρόμους θα γυρνάς τους ίδιους.*

Κ. Π. Καβάφης, «Η Πόλις»¹

Τον Οκτώβριο του 1977 ο Λόρενς Ντάρρελ επέστρεψε στην Αλεξάνδρεια και κατέλυσε στο παλιό, γνώριμο ξενοδοχείο «Σέσιλ» στην Κορνίς –με τους τεράστιους επίχρυσους καθρέφτες στον χώρο υποδοχής να αντανακλούν τους ανεμοδαρμένους φοίνικες απέξω–, ακούγοντας τον θαλασσινό αέρα να σφυρίζει κάτω από την πόρτα του δωματίου του. Ακόμη και στη διάρκεια του πολέμου, η κοσμοπολίτικη Αλεξάνδρεια αποτελούσε ένα φουσκωμένο κύμα στην άμπωτη και οι μέρες των ξένων κοινοτήτων της ήταν μετρημένες. Οι απελάσεις ξεκίνησαν μία δεκαετία αργότερα, και ο Ντάρρελ φοβόταν πως η πουριτανική σοσιαλιστική επανάσταση του Νάσερ είχε καταστρέψει την πόλη όπως τη γνώρισε ο ίδιος.

Ήταν είκοσι εννέα ετών την άνοιξη του 1941 όταν οι Γερμανοί εισέβαλαν στην Ελλάδα κι εκείνος διέφυγε στην Αίγυπτο με τη γυναίκα του, τη Νάνσυ, και την κόρη τους, που ήταν ακόμη μωρό. Τότε, η Αλεξάνδρεια ήταν «πέντε ράτσες, πέντε γλώσσες, μια ντουζίνα δόγματα· πέντε στόλοι που χάνουν ελιγμούς ανάμεσα στις λιγδιασμένες αντανακλάσεις τους, πίσω από τον λιμενοβραχίονα».² Τώρα, ύστερα από μια ολόκληρη ζωή, αντίκριζε την Αλεξάνδρεια ανήσυχος, σαν ένας άνθρωπος που ο χρόνος τον λησμόνησε στην εξορία.

Τον Ιούλιο του 1942, όταν ο Ρόμμελ απειλούσε την Αίγυπτο και έφτανε στο Ελ Αλαμείν, η Νάνσυ και το παιδί κατέφυγαν στην Παλαιστίνη· ήδη ο γάμος των Ντάρρελ αντιμετώπιζε προβλήματα, και η Νάνσυ δεν επέστρεψε. Την επόμενη χρονιά ο Ντάρρελ γνώρισε στην Αλεξάνδρεια την Εύα Κοέν, που έγινε η δεύτερη σύζυγός του, «μια παράξενη, καταπληκτική γυναίκα με σκούρα μάτια, και κάθε της απόκριση σωστή»,³ στην οποία αφιέρωσε το *Τζαστίν* – «Στην Εύα, αυτά τα

αναμνηστικά από τη γενέθλια πόλη της».⁴ Ολοκλήρωσε τον πρώτο τόμο του Αλεξανδρινού κουαρτέτου στην Κύπρο, το 1956: «Είναι ένα είδος πεζού ποιήματος» έγραφε ο Ντάρρελ στον φίλο του Χένρυ Μίλλερ «για μια από τις σπουδαίες πρωτεύουσες της καρδιάς, την Πρωτεύουσα της Μνήμης, και περιέχει μια σειρά σπιρτόζικων σχεδιασμάτων για τις γυναίκες της Αλεξάνδρειας, που σίγουρα είναι οι πιο υπέροχες και έμπειρες γυναίκες στον κόσμο».⁵ Ωστόσο, τώρα πια οι μόνες αναμνήσεις που τον περίμεναν αφορούσαν παλιά στέκια, παλιούς φίλους και παλιές αγάπες, χαμένες από χρόνια.

Ο Ντάρρελ δεν είχε καμία πρόθεση να επιστρέψει, όμως είχε πειστεί από το BBC να συμμετάσχει σε ένα ντοκιμαντέρ με τίτλο *Spirit of Place*. Η αποστολή του ήταν να ξεναγήσει το συνεργείο στην πόλη που είχε περιγράψει –ή μήπως επινοήσει;– τόσο αισθησιακά, γεγονός που τον γέμιζε με επιπλέον άγχος. Στις μέρες που ακολούθησαν, ο Ντάρρελ περιπλανήθηκε στους δρόμους της Αλεξάνδρειας, αρχικά άσκοπα και στη συνέχεια ακολουθώντας ξανά τον μίτο των συνηθισμένων του διαδρομών. Η πόλη τού φάνηκε αποχαυνωμένη και άψυχη, το λιμάνι απλώς ένα νεκροταφείο, τα διάσημα καφενεία, του «Παστρούδη» και το «Μποντρό», δίχως λάμψη, εξαιτίας της έλλειψης μουσικής και φώτων. «Οι ξενόγλωσσες αφίσες και οι διαφημίσεις έχουν εξαφανιστεί, και τα πάντα είναι γραμμένα στα αραβικά: στην εποχή μας, οι κινηματογραφικές αφίσες ήταν σε διάφορες γλώσσες με, τρόπον τινά, αραβικούς υπότιτλους».⁶ Το αγαπημένο του βιβλιοπωλείο, το Cite du Livre στην οδό Φουάντ, είχε κλείσει, ενώ σε άλλα –«παλιότερα ήταν γεμάτα με βιβλία των εκδόσεων La Pléiade»⁷– ανακάλυψε ένα πενιχρό απόθεμα. Παντού γύρω του απλωνόταν η «Ισκανταρία», με τα ακατανόητα αραβικά των κατοίκων της να μεταφράζονται σε μια αίσθηση κενού.

«Αλεξάνδρεια, πριγκίπισσα και πόρνη. Βασιλική πόλη και anus mundi*. Δε θα άλλαζε ποτέ όσο οι φυλές θα συνέχιζαν να βράζουν εδώ, όπως ο μούστος στο βαρέλι».⁸ Αντί όλων αυτών, ο κινηματογραφικός φακός κατέγραφε ανακτορικές βίλες πνιγμένες στις μπουκαμβίλιες, «όπου ο Νεσίμ και η Τζαστίν έκαναν τις δεξιώσεις τους»,⁹ εγκαταλελειμμένες, κατασχεμένες ή αφημένες να ρημάζουν από τους πτωχευμένους ιδιοκτήτες τους, με τις σκουριασμένες πύλες τους να οδηγούν σε αφρόντιστους κήπους γεμάτους με αγριόχορτα, όπου τα μαρμάρινα σιντριβάνια και τα σπασμένα αγάλματα μαρτυρούσαν τη χαμένη τους αίγλη.

Ο Ντάρρελ έπινε πολύ, «μια μοναχική, θλιμμένη φιγούρα γερμένη στην μπάρα» του «Σέσιλ»,¹⁰ σύμφωνα με την παρατήρηση του Πίτερ Άνταμ, σκηνο-

* Πρωκτός του κόσμου. (Σ.τ.Μ.)

θέτη του ντοκιμαντέρ. «Ακούγεται χαζό» του είπε ο Ντάρρελ «αλλά είμαι παντελώς αδιάφορος, και η αληθινή μου ζωή μοιάζει να υπάρχει μόνο στα βιβλία ή στα όνειρα».¹¹ Η διάθεσή του φάνηκε να φτιάχνει φευγαλέα όταν από μπροστά του πέρασαν δύο πανύψηλες πόρνες με δερμάτινες μίνι φούστες: «Σ' ευχαριστώ, σ' ευχαριστώ, Αίγυπτο! Τι θέλγητρα, τι μαγικό λίκνισμα!».¹²

Το κινηματογραφικό συνεργείο ακολουθούσε τον Ντάρρελ, όπως ο Νεσίμ και ο Ντάρλντ (το μυθιστορηματικό αντίστοιχο του Ντάρρελ) ακολουθούσαν κάποτε την Τζαστίν στη συνοικία των ντόπιων, όπως την αποκαλούσαν –στην παλιά πόλη, που χρονολογείται από την οθωμανική περίοδο, αν και ολόκληρη η πόλη πια είναι γεμάτη με ντόπιους–, ανάμεσα στα «τσακισμένα και ξεχαρβαλωμένα σπίτια» πίσω από την οδό Τάτουιγκ. «Το σκηνικό στο οποίο εισβάλαμε ήταν βίαια αυθεντικό... Ήταν ένα σπίτι με ανήλικες πόρνες, και εκεί, στο μισοσκόταδο, φορώντας γελοία βιβλικά νυχτικά, με βαμμένα χείλη, σειρές από χάντρες στο μέτωπο και φτηνά δαχτυλίδια, στέκονταν μια ντουζίνα αναμαλλιασμένα κοριτσάκια που δεν πρέπει να ήταν μεγαλύτερα από δέκα χρονών· η αλλόκοτη αθωότητα της παιδικής ηλικίας που άστραφτε κάτω από το φανταχτερό μασκάρεμα ερχόταν σε δραματική αντίθεση με τη βάρβαρη ενήλικη φιγούρα του Γάλλου ναύτη που στεκόταν στη μέση του δωματίου» – εδώ είχε έρθει η Τζαστίν για να αναζητήσει την κόρη της, που την είχαν απαγάγει.¹³ Το θέμα με τις χαμένες κόρες χαρακτηρίζει τη ζωή του Ντάρρελ, ενώ στα γραπτά του υπάρχει και το θέμα της αιμομιξίας, με τον βιασμό σε παιδική ηλικία της ηρωίδας του, της Τζαστίν, να υπονοεί ενδεχομένως την ύπαρξη αντίστοιχων περιστατικών στη ζωή της Εύας.

Κοντά στο σταυροδρόμι με την πάλαι ποτέ ευρωπαϊκή πόλη, ο Ντάρρελ έστριψε σε ένα στενό δρομάκι ονόματι Σαρμ ελ Σεΐχ, προς τιμήν της πόλης στην είσοδο του κόλπου της Άκαμπα, που την κατέλαβε το Ισραήλ στον Πόλεμο των Έξι Ημερών το 1967, αν και παλιότερα ο δρόμος ήταν γνωστός ως οδός Λέφγιους, προς τιμήν του Γερμανού αιγυπτιολόγου Καρλ Ρίχαρντ Λέφγιους (1810-1884). Ο Ε. Μ. Φόρστερ γνώριζε καλά αυτό τον δρόμο· εδώ ξεκίνησε η λογοτεχνική αποθέωση της Αλεξάνδρειας: στον αριθμό 10 (αριθμός 4 τώρα πια), στον δεύτερο όροφο, πάνω από ένα πορνείο, έζησε ο Κωνσταντίνος Καβάφης τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια της ζωής του, από τα τέλη του 1907 ως τις αρχές του 1933, την περίοδο της ποιητικής ωριμότητάς του.

Ο Φόρστερ γνώρισε τον Καβάφη στη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου πολέμου, ενώ εργαζόταν για τον Ερυθρό Σταυρό στην Αλεξάνδρεια: «Δεν του πέρασε ποτέ από το μυαλό πως μπορεί να μου άρεσε το έργο του, ή, ακόμη, πως θα το κατανοούσα... και θυμάμαι την ευχαρίστηση που αισθανθήκαμε και οι δύο, ένα

1. Οδός Λέψιους. Ο Κωνσταντίνος Καβάφης έζησε στο διαμέρισμα με το μπαλκόνι στον αριθμό 10 της οδού Λέψιους από το 1907 μέχρι τον θάνατό του, το 1933, τα χρόνια της ποιητικής ωριμότητάς του. «Θα μπορούσα να ζω σε καλύτερο μέρος;» έλεγε ο Καβάφης. «Κάτω, το πορνείο φροντίζει για τη σάρκα. Εκεί είναι η εκκλησία, που δίδει άφεση αμαρτιών. Και απέναντι είναι το νοσοκομείο, όπου πεθαίνουμε».

σούρουπο στο διαμέρισμά του, όταν έγινε φανερό πως μπορούσα να τον “παρακολουθήσω”. Όταν κάτι τον ευχαριστούσε, πεταγόταν όρθιος και άναβε ένα κερί, κι έπειτα άλλο ένα, και έκοβε τσιγάρα στα δύο και τα άναβε, και έφερνε για κέρασμα μαστίχα με κομματάκια ψωμί και τυρί, και οι κουβέντες του αναφέρονταν στον κόσμο της Μεσογείου και, σε μεγάλο βαθμό, στον εσώτερο κόσμο.¹⁴ Από τότε, ο Φόρστερ φρόντισε όσο κανείς άλλος να προωθήσει το έργο του Καβάφη, σχολιάζοντας έπειτα από χρόνια «βοήθησα λιγάκι ώστε να εξαπλωθεί η φήμη του. Ήταν ίσως ό,τι καλύτερο έκανα ποτέ».¹⁵

Το 1977 ο Ντάρρελ διαπίστωσε ότι το διαμέρισμα του Καβάφη είχε μετατραπεί σε «μια μικρή πανσιόν, από εκείνες που περιγράφονται συχνά σε πολλά μυθιστορήματα της Μέσης Ανατολής, συνηθισμένη και μάλλον άθλια».¹⁶ Ήταν η πανσιόν «Αμίρ», η οποία, παρά τη φθορά της, διατηρούσε κάτι από τις σκιές και το μυστήριο που είχαν δημιουργήσει σε έναν από τους επισκέπτες του Καβάφη την εντύπωση ενός διαμερίσματος όπου κατοικεί «ο ήρωας κάποιας φανταστικής ιστορίας του Χόφμαν».¹⁷ Στα δικά του μυθιστορήματα ο Ντάρρελ έβαλε τον Μπαλτάζαρ να κατοικεί εκεί, «στο σαρακοφαγωμένο δωμάτιο με την καλαμωτή πολυθρόνα που έτριζε όλο το βράδυ και όπου κάποτε ο γέρος ποιητής της πόλης είχε απαγγείλει τους “Βαρβάρους”».¹⁸ Επιπλέον, ο Ντάρρελ απέδωσε στον ήρωά του την ίδια ευρύτατη θεματικά συζήτηση που περιέγραψε πως είχε ο Φόρστερ με τον ποιητή, σε μια από τις πρώτες συναντήσεις τους: «Ο Μπαλτάζαρ μιλούσε ασυνάρτητα (μισοκοιμισμένος) για τον Αμπελώνα του Άμμωνος, τους Βασιλείς του Προδυναστικού Βασιλείου και τις μάχες τους, ή για το μαρεωτικό κρασί στο οποίο, όχι η Ιστορία, αλλά ο κουτσομπόλης Οράτιος απέδωσε κάποτε τους παραλογισμούς της Κλεοπάτρας».¹⁹ Πρόσφατα το σπίτι περιήλθε στη δικαιοδοσία της πολιτιστικής υπηρεσίας του Ελληνικού Προξενείου, το οποίο με ευγενή πρόθεση το μετέτρεψε σε μουσείο, αν και πρέπει να κοιτάξεις τις παλιές φωτογραφίες που βρίσκονται στον χώρο για να αντιληφθείς την ατμοσφαιρική αραβο-βυζαντινή ακαταστασία που το χαρακτήριζε όσο ζούσε εκεί ο Καβάφης. Οι αρχικά πράσινοι, κόκκινοι και μοβ τοίχοι έχουν ξαναβαφτεί με λευκό ή ωχρό παστέλ χρώμα· το γραφείο, το κρεβάτι και ορισμένα άλλα από τα επίπλά του έχουν τοποθετηθεί τακτικά σε λάθος δωμάτια· και η νεκρική μάσκα του ποιητή, σαν άλλο βραβευμένο λάχανο σε αγροτικό πανηγύρι, είναι ακουμπισμένη σε ένα μαξιλάρι.

Ο Καβάφης φιλοξενούσε στο μικρό κόκκινο σαλόνι που οδηγούσε στο μπαλκόνι τους ξεχωριστούς επισκέπτες του, και εκεί ένα βράδυ ο Φόρστερ, επιστρατεύοντας όσα ελληνικά θυμόταν από το ιδιωτικό σχολείο του, «παρακολούθησε» την απαγγελία του «Απολείπειν ο Θεός Αντώνιον». Το ποίημα, που θα αποτελούσε βασικό σημείο του βιβλίου *Αλεξάνδρεια: Ιστορία και Οδηγός* του Φόρστερ, ανακαλεί την ιστορία του Πλουτάρχου, που αναφέρει ότι το βράδυ πριν από την τελική μάχη του Αντώνιου κατά του Οκταβιανού «ένας εξαίσιος ήχος μουσικής» ακούστηκε «να διατρέχει το κέντρο της πόλης προς την εξωτερική πύλη, που οδηγούσε στο στρατόπεδο του εχθρού».²⁰ Ήταν ο Διόνυσος, τον οποίο ο Αντώνιος λάτρευε και είχε προστάτη θεό του, που διέσχισε την Κανωπική Οδό προς την Πύλη του Ήλιου. Στο ποίημά του, ο Καβάφης αντικαθιστά τον Διόνυσο –ή τον Ηρακλή στο Αντώνιος και Κλεοπάτρα του Σαίξπηρ– με την Αλεξάνδρεια,

υπονοώντας ότι η πόλη είχε ανέκαθεν «τη θεϊκή δύναμη να συνεπαίρνει τα μυαλά των θνητών με τις ποιητικές εκφάνσεις της».²¹

Τώρα ο Ντάρρελ ακολούθησε τη μουσική της πόλης, η οποία χανόταν προς τα ανατολικά, κατά μήκος της ίδιας αρχαίας οδού που ο ίδιος γνώριζε ως οδό Φουάντ και ο Καβάφης με τον Φόρστερ ως οδό Ροζέττης, ενώ επί Νάσερ η ονομασία της είχε αλλάξει ξανά, σε οδό Χουρίγια (Ελευθερία), και σύντομα έφτασε στο καφενείο του «Παστρούδη», όπου στο Αλεξανδρινό κουαρτέτο ο Ντάρλντ, ο Νεσίμ και ο Μπαλτάζαρ πήγαιναν μερικές φορές για ένα ποτηράκι αράκ. Εδώ, το 1943, ξεκίνησαν τη σχέση τους ο Ντάρρελ και η Εύα: «Ενιωθα σαν δαιμονισμένη» θυμόταν η Εύα. «Δεν μπορώ να το διατυπώσω αλλιώς: σαν να μη μου ανήκε πια ο εαυτός μου· σαν να μην έπαιζε κανέναν ρόλο η γνώμη μου. Υπήρχε φυσική έλξη, που την αισθανόταν και ο Λάρρυ· ήταν αμοιβαία. Με άλλα λόγια, *le coup de foudre*».*

Λίγο πιο πέρα, στον αριθμό 63 της οδού Χουρίγια, απέναντι από το Δημαρχείο, ο Ντάρρελ οδήγησε το συνεργείο του BBC έξω από την όμορφη πολυκατοικία όπου ζούσε μια άλλη γυναίκα της ζωής του την εποχή που έμενε στην πόλη, παρόλο που δε συναντήθηκαν ποτέ στην Αλεξάνδρεια.²² αντιθέτως, θα μεσολαβούσαν δέκα χρόνια μετά τον πόλεμο προτού γνωριστούν στην Κύπρο, όπου ο Ντάρρελ εξακολουθούσε να γράφει το *Τζαστίν*. «Περνούσα μια άσχημη περίοδο απελπισίας και απάθειας αφότου η Εύα έφυγε με το παιδί, που μου λείπει» έγραφε στον Μίλλερ το 1956 «και, για καλή μου τύχη, μια υπέροχη νεαρή Αλεξανδρινή έπεσε στην αγκαλιά μου και μου πρόσφερε το έναυσμα που αναζητούσα προκειμένου να στρωθώ και να ολοκληρώσω το βιβλίο».²³

Ήταν η Κλοντ Βενσαντόν, η τρίτη και «καλύτερη σύζυγος που είχα»,²⁴ μέλος μιας από τις πιο εύπορες και εξέχουσες οικογένειες της Αλεξάνδρειας. Στη φαντασία τους ταξίδευαν μαζί στην πόλη που ο Ντάρρελ είχε κάποτε μοιραστεί με την Εύα, αλλά εξαιτίας της Κλοντ είχε αρχίσει να την ανακαλύπτει ξανά, καθώς τον βοήθησε να ξαναγράψει τόσο για την πόλη όσο και για τη ζωή του – «βλέπεις, Ντάρλντ, ήθελα να ανασυνθέσω κατά κάποιον τρόπο την πόλη για χάρη σου, ώστε να ξαναδείς τον πίνακα από μιαν άλλη οπτική γωνία και να αισθανθείς σαν στο σπίτι σου».²⁵

Μετά την Κύπρο πήγαν να ζήσουν στη Γαλλία, όπου, εμπνεόμενος από εκείνη, κατάφερε να ολοκληρώσει το *Αλεξανδρινό κουαρτέτο* – το *Τζαστίν* εκδόθηκε το 1957, τα *Μπαλτάζαρ* και *Μαουντόλιβ* το 1958 και, τέλος, το *Κλέα* το 1960.

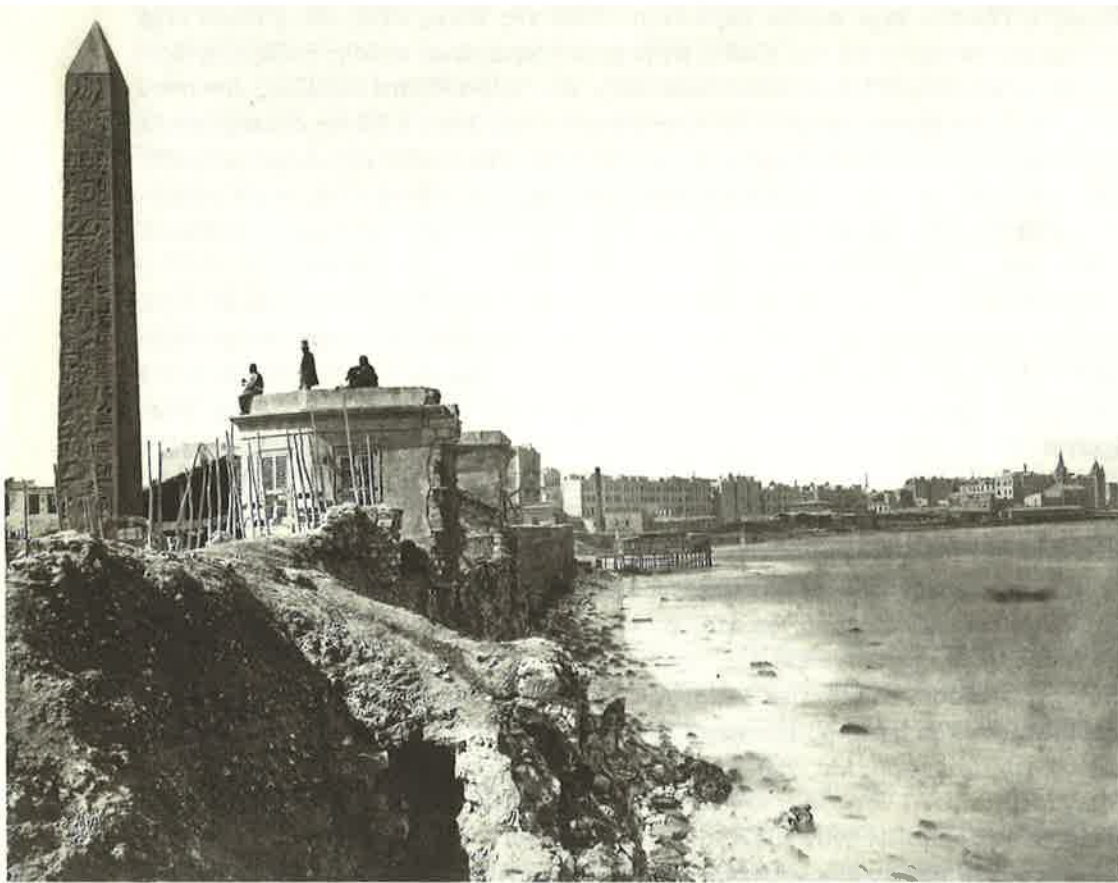
Όπως η *Τζαστίν* είχε πολλά χαρακτηριστικά της Εύας, έτσι και η *Κλέα* είχε πολλά χαρακτηριστικά της Κλοντ, στην οποία αφιερώνει επίσης το βιβλίο: δικό της είναι «το όνομα του αγαθού δαίμονος», που εμφανίζεται ως αφιέρωση στον τρίτο τόμο, το *Μαουντόλιβ*.²⁶ Τα Χριστούγεννα του 1966 η Κλοντ διακομίστηκε στο νοσοκομείο, με τη διάγνωση των γιατρών να κάνει λόγο για ιάσιμη μικροβιακή λοίμωξη· την Πρωτοχρονιά πέθανε από καρκίνο στους πνεύμονες· «[Βρέθηκα] να περιπλανιέμαι σε μια τρομακτική αβεβαιότητα»²⁷ ανέφερε ο Ντάρρελ, ενώ η οικογένειά του ανησυχούσε για τη διανοητική του κατάσταση.

Το 1977, δύο μήνες προτού επιστρέψει στην Αλεξάνδρεια, ο Ντάρρελ πήρε διαζύγιο από την τέταρτη σύζυγό του, την Γκισλαίν ντε Μπουασσόν, ένα μοντέλο από τη Γαλλία· ο γάμος δεν κράτησε πολύ και ο Ντάρρελ, παρότι παραδεχόταν πως δεν ταίριαζαν από την αρχή, είχε επηρεαστεί αρνητικά: «Είχα μια κακή χρονιά. Με το διαζύγιο και τα σχετικά».²⁸ Εξήντα πέντε ετών και μόνος, ο Ντάρρελ είχε επιστρέψει στο μέρος που καθόρισε τη ζωή του, την «Πόλι», όπως ανέφερε, και το αγαπημένο του από τα ποιήματα του Καβάφη,²⁹ το οποίο μάλιστα είχε μεταφράσει και το είχε χρησιμοποιήσει στο τέλος του *Τζαστίν*.

Ο Πίτερ Άνταμ επιθυμούσε ιδιαίτερα να βρει ο Ντάρρελ το σπίτι όπου έμενε στη διάρκεια του πολέμου, και για τον τελευταίο η διαδρομή στους δρόμους τού ήταν οικεία, παρότι είχε ξεχάσει τη διεύθυνση. Προτού φτάσει στη χαμένη πια Πύλη του Ήλιου, ο Ντάρρελ έστριψε δεξιά στην οδό Νερούτσου, προχώρησε περιμετρικά του σταδίου και πέρασε κάτω από τον ανισόπεδο κεντρικό οδικό άξονα για το Κάιρο, και στη συνέχεια, αφού μπήκε στη γνώριμη γειτονιά του Μωχαρέμπεη στα νότια της πόλης, κατάφερε τελικά να εντοπίσει το παλιό του σπίτι στον αριθμό 17 (νυν 19) της οδού Μααμούν.

Η διάθεση του Ντάρρελ άλλαξε απότομα και έγινε χαρούμενη, επιστρέφοντας στα παλιά: «Εδώ καθόμασταν και δειπνούσαμε» φώναξε ανεβαίνοντας βιαστικά τα σκαλιά «και εκεί» είπε κοιτώντας στην άλλη άκρη του κήπου «ήταν το στούντιο της σπιτονοικοκυράς, το στούντιο όπου εργαζόταν η Κλέα»,³⁰ αναπολώντας την Αμέλια Αμπρόν και την κοινή τους φίλη, την Κλέα Μπαντάρο, τη ζωγράφο που υπήρξε άλλο ένα πρότυπο για την Κλέα των μυθιστορημάτων του. «Σίγουρα αισθάνομαι πολύ περίεργα που βρίσκομαι ύστερα από σχεδόν σαράντα χρόνια σε αυτό τον παράξενο κήπο, που ανήκει σε έναν παλιό Ιταλό αρχιτέκτονα· και σε αυτό τον κήπο και στον μικρό πύργο που έστησα στη στέγη του σπιτιού έγραφα το *Κελί του Πρόσπερου* και ορισμένα πολύ καλά ποιήματα για το *Personal Landscape* [Προσωπικό τοπίο], και πέρασα δυόμισι χρόνια υπέροχης, εξωφρενικής και έντονης ζωής στην Αλεξάνδρεια του πολέμου. Υπό μια έννοια, υπήρξε μια καλή συγγραφική περίοδος, παρόλο που ο πόλεμος ήταν ένα εξα-

* Κεραυνοβόλος έρωτας. (Σ.τ.Μ.)

2. Η Βελόνα της Κλεοπάτρας, περ. δεκαετία του 1860. Στην Αλεξάνδρεια δε διασώζεται σχεδόν τίποτε από το παρελθόν. Οι Βελόνες της Κλεοπάτρας, δύο οβελίσκοι που σηματοδοτούσαν τη θέση του Καισαρείου, ενός ναού που ξεκίνησε να κατασκευάζεται την εποχή της Κλεοπάτρας προς τιμήν του Ιούλιου Καίσαρα ή του Μάρκου Αντώνιου, δωρήθηκαν τον 19ο αιώνα από τον κυβερνήτη της Αιγύπτου, τον Μεχμέτ Αλί, στο Λονδίνο και τη Νέα Υόρκη.

ντλητικό διάστημα για να σκέφτεσαι το γράψιμο, καθώς δεν υπήρχε καμία μελλοντική προοπτική σε οτιδήποτε έκανες. Ίσως όμως και να ήταν καλό από μια άποψη, επειδή συμπύκνωνε τη ζωή και σε ανάγκαζε να κάνεις εκείνο που έτσι κι αλλιώς οφείλεις πάντοτε να κάνεις, δηλαδή να μη σκέφτεσαι το αύριο και να ζεις αποκλειστικά για το σήμερα».³¹

Οι αναμνήσεις ξεχύνονταν σαν χείμαρρος εκείνη τη μέρα, όπως όταν άνοιξε τα μικρά του σημειωματάρια γεμάτα με φύλλα, φωτογραφίες, περιτυλίγματα, εισιτήρια κινηματογράφου, μια εικόνα που την είχε αποτυπώσει με μια δυο προτάσεις («οι boabs», οι θυρωροί της Αιγύπτου, «σαν τυφλά μανιτάρια στα σκαμνιά τους»):³² «Ένας σωρός παλιά σκουπίδια, ένα εισιτήριο λεωφορείου ή το απόκομμα της εισόδου στο μουσείο της Αλεξάνδρειας χωμένα σε ένα βιβλίο είναι γεμάτα ενέργεια, ενώ ακόμα και χρόνια αργότερα, όταν το ξεφυλλίζεις, θυμάσαι ξαφνικά ολόκληρες περιόδους, που αποδεικνύονται χρήσιμες στη συγγραφή».³³ Η τωρινή ένοικος, η Εφάτ Ναγκί («εντυπωσιακά όμορφη», σύμφωνα με τον Πίτερ Άνταμ, «ένα μείγμα Αναΐς Νιν και Ίσακ Ντίνεσεν»*),³⁴ τους προσκάλεσε σε μια μάζωξη εκείνο το βράδυ, ενώ το καθιστικό της ήταν γεμάτο με πίνακες, ορισμένοι δικοί της και άλλοι της Κλέα, που είχε πεθάνει, όπως είπε στον Ντάρρελ, από καρκίνο του μαστού το 1968.

Σύντομα μαθεύτηκε σε όλη την Αλεξάνδρεια ότι στην πόλη βρισκόταν ο διάσημος Λόρενς Ντάρρελ. Σε ένα άλλο δείπνο, που παρέθεσε ο Αντάμ Νακίμπ και η Αγγλίδα σύζυγός του, η Θάλεια, στη βίλα τους απέναντι από τον Αθλητικό Όμιλο, ο Πίτερ Άνταμ παρατήρησε πως «ο Λάρρυ ερωτοτροπεί διαρκώς, ιδιαίτερα συνεπαρμένος από τις αισθησιακές και κομψές κυρίες με γαλλική, ελληνική και εβραϊκή καταγωγή, γνήσια προϊόντα της Αλεξάνδρειας, σαν τους ανθρώπους στις σελίδες του Κουαρτέτου».³⁵ Εστίαζαν το αδηφάγο ενδιαφέρον τους στο να μάθουν από τον συγγραφέα την πραγματική ταυτότητα των χαρακτήρων στα μυθιστορηματά του. «Όλοι τους είναι τρομερά σύνθετοι» είπε ο Ντάρρελ, παρότι ομολόγησε πως το φάσμα τους δεν ήταν ιδιαίτερα ευρύ. «Στην πραγματικότητα, ο αριθμός των ανθρώπων που συναντάς στη ζωή σου δεν είναι τόσο μεγάλος – των ανθρώπων που σε σημαδεύουν, εννοώ».³⁶ Στη συνέχεια κάρφωσε το βλέμμα του σε μια νεαρή γυναίκα με σκούρα καστανά μαλλιά και ζωηρά, φλογερά μάτια, τη Λυσιέν Νταλίλ, ελληνοαρμενικής καταγωγής, και την πρόσθεσε στη σύνθεση, αναγορεύοντάς την σε ενσάρκωση της Τζαστίν.

Πάντως ο Ντάρρελ, που απεχθανόταν τις κοινωνικές εκδηλώσεις, έδωσε την εντύπωση του αδιάφορου. Δεν ήταν «ιδιαίτερα ευχάριστος» θυμόταν η Θάλεια «όχι όσο ο Πίτερ Άνταμ και η υπόλοιπη παρέα του», ενώ αργότερα ο Ντάρρελ είπε στον Άνταμ ότι «η ομορφιά αυτών των γυναικών οφείλεται στον χαμηλό δείκτη νοημοσύνης τους. Είναι σαν να κάνεις έρωτα με μια κρέμα σαντιγί».³⁷ Επέστρεφε σε ένα παλιό θέμα, όπως εκείνη τη φορά στη διάρκεια του πολέμου,

* Ψευδώνυμο της συγγραφέως Κάρεν Μπλίξεν. (Σ.τ.Μ.)

που έλεγε στον Μίλλερ ότι δεν υπάρχει τίποτα «πιο υπέροχο και κενό από τις Αλεξανδρινές κοπέλες. Η ίδια τους η κενότητα είναι ένα χάδι. Φαντάσου να κάνεις έρωτα με το κενό». ³⁸ Από την άλλη, η στάση του απέναντι στις γυναίκες, όπως και η αντίδρασή του απέναντι στην Αλεξάνδρεια, ήταν ανέκαθεν διφορούμενη, και τα σχόλιά του δεν αντικατόπτριζαν τόσο τη στιγμή, όσο την απογοήτευση μιας ολόκληρης ζωής για τις γυναίκες, που τον εγκατέλειψαν, πέθαναν στο πλάι του ή διέψευσαν τις προσδοκίες του.

Το 1982, πέντε χρόνια μετά την επιστροφή του στην πόλη, ο Ντάρρελ έγραψε στην εισαγωγή του για την πρώτη βρετανική έκδοση του βιβλίου του Φόρστερ *Alexandria: A History and a Guide* [Αλεξάνδρεια: Ιστορία και Οδηγός] ότι «για άλλη μια φορά η Αλεξάνδρεια έχει βυθιστεί στη λήθη, και συγχωρήστε με, αλλά θεωρώ πως η σημερινή πόλη είναι ανυπόφορα καταθλιπτική». ³⁹ Ωστόσο, όσο ήταν εκεί, είχε την αίσθηση ότι η Αλεξάνδρεια διατηρούσε κάποιες αναλαμπές. Μετά τη συνάντησή με τη Λυσιέν έγραψε στον Μίλλερ ότι η Αλεξάνδρεια «είχε την καλοσύνη να μου προσφέρει μια νεαρή Τζαστίν, απλώς και μόνο για να αποδείξει ότι η παλιά τριανταφυλλιά δεν έχει νεκρώσει». ⁴⁰ Και στην πίσω πλευρά μιας καρτ ποστάλ με το ξενοδοχείο «Σέσιλ» έγραψε στον παλιότερο φίλο του Άλαν Τόμας, στο Λονδίνο, «προς μεγάλη μου έκπληξη, ελάχιστα πράγματα έχουν αλλάξει εδώ, και η καρβαφική πόλη διατηρεί όλη την εωσφορική γοητεία της – τσιτσιρίζοντας σεξουαλικά σαν φέτα μπέικον –, κάνουμε γυρίσματα στον εγκαταλελειμμένο κήπο των Αμπρόν όπου πέρασα τα δύο τελευταία χρόνια του πολέμου – μια παράξενη ποιητική ομορφιά, αντίστοιχη με εκείνη της Βίλας Κλεόβουλος στη Ρόδο. Πόσο ύπουλη είναι η μνήμη! Είχα ξεχάσει τόσο πολλά, επειδή ασχολιόμουν με την καταγραφή τους!». ⁴¹

Όχι μόνο ο Ντάρρελ, αλλά και ο Καβάφης με τον Φόρστερ είχαν αμφίσημη στάση απέναντι στην Αλεξάνδρεια. Ωστόσο, η πόλη στοίχειωνε τον καθένα τους, εκείνη η κοσμοπολίτικη Αλεξάνδρεια που είχε επαναθεμελιωθεί στα εύθραυστα παρελθοντικά ίχνη της μνήμης. Σε αντίθεση με τη Ρώμη ή την Αθήνα με τα σωζόμενα μνημεία τους, η Αλεξάνδρεια είναι γεμάτη νύξεις: εδώ (σε κάποιο σημείο) βρίσκεται ενταφιασμένος ο Αλέξανδρος· εδώ αγαπήθηκαν η Κλεοπάτρα και ο Αντώνιος· εδώ βρισκόταν η Βιβλιοθήκη, το Σεραπείον και ούτω καθεξής – ωστόσο, δεν υπάρχει σχεδόν τίποτα ως φυσική υπόσταση. Αν είχε διασωθεί μεγαλύτερο τμήμα της αρχαίας πόλης, θα σε στοίχειωνε λιγότερο, όμως η φαντασία αφήνεται να ονειρεύεται, και για ορισμένους το όνειρο καταλήγει απτό, αισθησιακό και «αληθινό» – «Η πόλη, κατά το ήμισυ φανταστική (κι όμως αληθινή), αρχίζει και τελειώνει μέσα μας, με τις ρίζες της βυθισμένες στη μνήμη μας». ⁴²

Οι ρίζες είναι εκείνες του δυτικού πολιτισμού, καθώς η Αλεξάνδρεια ήταν κάποτε το κέντρο του ελληνιστικού κόσμου, καταφύγιο για καλλιτέχνες, ποιητές και λόγιους απ' όλη τη Μεσόγειο, που τους προσέλκυε η βασιλική στήριξη των Πτολεμαίων και το κοσμοπολίτικο περιβάλλον των Ελλήνων και των εξελληνισμένων Εβραίων και Αιγυπτίων. Υπήρχε συχνά κάτι παιχιδιάρικο στην τέχνη τους, με τις εικόνες τους τώρα πια φθαρμένες, αν και εκείνη την περίοδο ήταν αυθεντικές: «Τα βέλη και οι καρδιές, οι αναστεναγμοί και τα βλέμματα, οι μαστοί και τα στήθη, όλα επινοήθηκαν στην Αλεξάνδρεια» ανακάλυψε ο Φόρστερ, όπως έλεγε και το καλλωπιστικό και μυθολογικά υπαινικτικό δίστιχο, που αποδίδεται σε κάποιον από τους πρώτους βιβλιοθηκάρχους της πόλης:

Ποιος σμίλεψε τον Έρωτα και δίπλα στη λίμνη τον έστησε,
νομίζοντας πως το νερό τέτοια φωτιά θα σβήσει;⁴³

Η Βιβλιοθήκη διατήρησε τη φιλολογική κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας, προσφέροντας εργασία στους σημαντικότερους ποιητές της ελληνιστικής περιόδου: στον Θεόκριτο, που χαρακτηρίστηκε από τους διαδόχους του ως Όμηρος των αλεξανδρινών σαλονιών, του οποίου το Δέκατο Πέμπτο Ειδύλλιο περιγράφει με παραστατικό τρόπο και σύγχρονη ματιά την καθημερινή ζωή στην πόλη· στον Απολλώνιο τον Ρόδιο, που αποτέλεσε πρότυπο για τον Ρωμαίο Βιργίλιο· στον Καλλίμαχο, που ήταν διάσημος για τη λεπτότητα και την ευφυΐα των επιγραμμάτων του, όπως επίσης και για ορισμένα από τα πιο συγκινητικά ποιήματα που γράφτηκαν ποτέ στα ελληνικά.

Το Μουσείον, μέρος του οποίου ήταν η Βιβλιοθήκη, αποτελούσε το σπουδαίο πνευματικό επίτευγμα των Πτολεμαίων, ένα τεράστιο συγκρότημα με αίθουσες διαλέξεων, εργαστήρια, παρατηρητήρια, τραπεζαρία, πάρκο και ζωολογικό κήπο. Ήταν σαν πανεπιστήμιο, με τη διαφορά ότι οι λόγιοι, οι επιστήμονες και οι άνθρωποι των γραμμάτων που συντηρούσε δεν είχαν την υποχρέωση να διδάσκουν. Μεταξύ των μαθηματικών και των επιστημόνων ήταν ο Ευκλείδης, ο οποίος, με τις θεωρίες του για τους αριθμούς, την επιπεδομετρία και τη στερεομετρία, κατέδειξε ότι η γνώση μπορεί να αντληθεί από τις λογικές μεθόδους και μόνο· ο Ερατοσθένης, που υπολόγισε τη διάμετρο της Γης· ο Αρίσταρχος ο Σάμιος, που προηγήθηκε του Κοπέρνικου κατά δεκαοχτώ αιώνες, διατυπώνοντας τη θεωρία του ηλιοκεντρικού σύμπαντος· και ο Ερασίστρατος, που έφτασε κοντά στην ανακάλυψη της κυκλοφορίας του αίματος και διατύπωσε πρώτος τη διάκριση ανάμεσα σε κινητικά και αισθητήρια νεύρα.

Αργότερα, στα ρωμαϊκά χρόνια άνθισε και η φιλοσοφία, με αποτέλεσμα εδώ,

μεταξύ ερήμου και θάλασσας, οι άνθρωποι να διαλογίζονται για τα προβλήματα του σύμπαντος με πρωτόγνωρο για τα δεδομένα της Αιγύπτου τρόπο, αν και, σε αντίθεση με ορισμένους από τους προκατόχους τους στην Ελλάδα, δεν αμφισβήτησαν ποτέ την ύπαρξη του Θεού: μεγάλο μέρος της θεολογικής βάσης του πρώιμου Χριστιανισμού, η προσπάθεια τόσο της διανοητικής σύνδεσης του ανθρώπινου με το θείο μέσω του Πλατωνισμού όσο και της πνευματικής μέσω της αγάπης αναπτύχθηκε στην Αλεξάνδρεια.

Ευρύτερες δυνάμεις, που προηγήθηκαν της εισβολής των Αράβων στην Αίγυπτο το 640-642, συντέλεσαν στην καταστροφή της ζωτικότητας της πόλης, ωστόσο το σίγουρο είναι ότι τους επόμενους δώδεκα αιώνες η πόλη παρήκμασε, καταλήγοντας στο άθλιο χωριό των πέντε χιλιάδων κατοίκων που αντίκρισε ο Ναπολέων όταν αποβιβάστηκε εκεί κοντά το 1798. Εκείνο που έδωσε ξανά ζωή στην Αλεξάνδρεια ήταν η κατασκευή του καναλιού Μαχμουντία το 1820 από τον Μεχμέτ Αλί, έναν φιλόδοξο και εξευρωπαϊσμένο Οθωμανό τυχοδιώκτη από τη βόρεια Ελλάδα, που ανέλαβε τις τύχες της χώρας αφότου ο Νέλσον υποχρέωσε τον Ναπολέοντα να αποσυρθεί. Το κανάλι, που συνέδεε τον Νείλο με το Δυτικό Λιμάνι της πόλης, παρείχε στην Αλεξάνδρεια πρόσβαση στις αναδιοργανωμένες δυνατότητες της αιγυπτιακής ενδοχώρας και οδήγησε ξανά την Αίγυπτο ενώπιος ενωπίω με τη θάλασσα. Στοχεύοντας στην προσέλκυση ξένων κεφαλαίων και τεχνογνωσίας, ο Μεχμέτ Αλί παραχώρησε εκτάσεις προκειμένου να εγκατασταθούν Έλληνες, Άγγλοι, Γάλλοι, Αρμένιοι καθώς και άλλες κοινότητες στο κέντρο της νέας του πόλης, ενώ διέυρυνε το Δυτικό Λιμάνι και το κατέστησε το μεγαλύτερο της Μεσογείου. Μέσα σε έναν αιώνα, ο πληθυσμός της Αλεξάνδρειας έφτασε σχεδόν το μισό εκατομμύριο, περίπου όσος ήταν και στα χρόνια της Κλεοπάτρας, και πολλοί ξένοι, κυρίως Έλληνες και Ιταλοί, όπως επίσης Εβραίοι, Συρολιβανέζοι και άλλοι, ρίζωσαν πια οικογενειακά εκεί, κάνοντας όλο το σημερινό κέντρο της Αλεξάνδρειας και την ακτή ανατολικά προς τη Μοντάζα μια κοσμοπολίτικη πόλη.

Η βρετανική και γαλλική επένδυση στην κατασκευή της διώρυγας του Σουέζ, που εγκαινιάστηκε το 1869, αύξησε σημαντικά το ενδιαφέρον των ξένων χωρών για την Αίγυπτο, ειδικά της Βρετανίας, που ήθελε να έχει πρόσβαση προς την Ινδία. Το 1882, ο συνταγματάρχης Αχμέτ Αραμπί⁴⁴, γηγενής Αιγύπτιος και υπουργός Πολέμου, ηγήθηκε μιας εθνικιστικής εξέγερσης εναντίον της ίδιας του της κυβέρνησης, την οποία κατηγορούσε για τις φιλοτουρκικές και φιλοευρωπαϊκές τάσεις της. Στην Αλεξάνδρεια ξέσπασαν ταραχές, με αποτέλεσμα να σκοτωθούν πάνω από 150 Ευρωπαίοι. Η απάντηση ήρθε με τη μορφή του βομβαρδισμού των αμυντικών θέσεων στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας από τον βρετανικό

3. Το κανάλι Μαχμουντία. Ο πληθυσμός της Αλεξάνδρειας είχε μειωθεί στις πέντε χιλιάδες την εποχή που ο Μεχμέτ Αλί ανέλαβε τη διακυβέρνηση της Αιγύπτου, το 1805, όμως το κανάλι Μαχμουντία, που ολοκληρώθηκε το 1820, επανασύνδεσε την πόλη με τον Νείλο, με αποτέλεσμα σχεδόν το σύνολο του εμπορίου μεταξύ Ευρώπης και Αιγύπτου να γίνεται μέσω του Δυτικού Λιμανιού. Ο Μεχμέτ Αλί ενθάρρυνε Έλληνες, Ιταλούς και άλλους να εγκατασταθούν στην πόλη, η οποία στις αρχές του 20ού αιώνα συναγωνιζόταν σε μέγεθος και πληθυσμό την Αλεξάνδρεια της Κλεοπάτρας.

στόλο, γεγονός που προκάλεσε ακόμη περισσότερες εξεγέρσεις, στη διάρκεια των οποίων μεγάλο μέρος του ευρωπαϊκού τομέα της πόλης κάηκε ολοσχερώς. Στη συνέχεια, οι Βρετανοί αποβίβασαν δυνάμεις στην Αίγυπτο, ο Αραμπί ηττήθηκε, και η χώρα, παρότι θεωρητικά την κυβερνούσαν οι Αιγύπτιοι –ή καλύτερα οι απόγονοι του Μεχμέτ Αλί και των υποστηρικτών του, η αριστοκρατία των Τουρκοτσερκέζων–, κατέληξε υποτελής στο «ειδικό ενδιαφέρον» της Βρετανίας,

που απέκτησε ακόμη πιο ισχυρή δικαιοδοσία λίγο μετά το ξέσπασμα του πολέμου το 1914, οπότε η Αίγυπτος ανακηρύχτηκε Προτεκτοράτο. Με την κατάργηση του καθεστώτος του Προτεκτοράτου από τη Βρετανία το 1922, η Αίγυπτος απέκτησε περιορισμένη εθνική κυριαρχία, αλλά δεν έγινε πλήρως ανεξάρτητη πριν από το 1936, ενώ, ακόμη και τότε, η βρετανική στρατιωτική παρουσία συνεχίστηκε, με το πρόσχημα μιας εικοσαετούς συμμαχίας. Ο μισός αιώνας μεταξύ 1882 και 1936 αποτέλεσε το αποκορύφωμα της κοσμοπολίτικης Αλεξάνδρειας – για την πόλη μια παράταση ευνοημένη από τη γεμάτη ερεθίσματα περίοδο, ως τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο.

Ο Καβάφης πέθανε προτού έρθει το τέλος, αν και ο απαισιόδοξος τόνος της ποιήσής του το είχε προεξοφλήσει: ο Φόρστερ θεωρούσε ότι το μέλλον της, «όπως και άλλων σπουδαίων εμπορικών πόλεων, είναι άδηλο»⁴⁵ όταν ο Ντάρρελ ολοκλήρωνε το *Αλεξανδρινό κουαρτέτο*, είχε πια χαθεί. «...Βγήκα γελώντας στον δρόμο άλλη μια φορά, για να κάνω μια βόλτα στη γειτονιά, που βούιζε ακόμα από τη χλευαστική, απτή ζωή των αντρών και των γυναικών... Άρχισα να βαδίζω αργά, έντονα σαστισμένος, και να περιγράφω από μέσα μου με λέξεις όλη αυτή τη γειτονιά της Αλεξάνδρειας, καθώς ήξερα πως γρήγορα θα ξεχνιόταν και θα την επισκέπτονταν ξανά μόνο εκείνοι που οι αναμνήσεις τους είχαν κυριευτεί από την πυρετική πόλη, και θα παρέμενε αγκιστρωμένη στο μυαλό γέροντων ανθρώπων, σαν το ίχνος από κάποιο άρωμα σ' ένα μανίκι: η Αλεξάνδρεια, η πρωτεύουσα της Μνήμης».⁴⁶

Ο Καβάφης, ο Φόρστερ και ο Ντάρρελ γνώριζαν εκείνο το άρωμα: «Εισέπνευσα το ζεστό καλοκαιρινό άρωμα από το φόρεμα και το δέρμα της, ένα άρωμα που, δεν ξέρω γιατί, το έλεγαν *Jamais de la vie*»⁴⁷ – που σημαίνει «ποτέ». Στοιχειωμένη από την αποτυχία και τη δόξα, για ένα διάστημα υπήρχε ένας συντονισμός ανάμεσα στη σύγχρονη κοσμοπολίτικη πόλη και σε εκείνη που είχε ιδρύσει ο Αλέξανδρος αιώνες πριν, σε αυτή την αφρικανική ακτή.

Τώρα πια εκείνη η κοσμοπολίτικη πόλη έχει σβήσει χωρίς να αφήσει επίσημη ιστορία, με μοναδικά ντοκουμέντα κάποια ποιήματα, κάποια μυθιστορήματα, κάποιους ταξιδιωτικούς οδηγούς, και απομνημονεύματα και ακαδημαϊκές μονογραφίες. Όμως υπάρχουν και οι επιστολές, τα ημερολόγια και οι προφορικές μαρτυρίες από τους επιζώντες αυτόπτες μάρτυρες της πόλης, όπως και οι δρόμοι, τα τραμ και η καταρρέουσα αρχιτεκτονική της ίδιας της πόλης, και όλα αυτά ανακαλούν στη μνήμη τα περασμένα.